

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНИ ОСОБЕНОСТИ НА ГРЪЦКИТЕ ДУМИ В РОДОПСКИТЕ ГОВОРИ

Цветана Манджукова

LEXICO-SEMANTIC PECULIARITIES OF GREEK WORDS IN RHODOPI VERNACULARS

Tsvetana Mandzhukova

Abstract: Greek loan words in Bulgarian constitute a significant share of the total number of foreign words in it. In some Bulgarian dialects the number of Greek words, in comparison with other foreign lexemes, is larger owing to the proximity of these vernaculars to those of Greek, and also due to the historical and cultural processes transpiring in Bulgarian lands in the past. In a considerable number of Greek words that have entered the Rhodopi vernaculars semantic changes have occurred. There also are loan words that have preserved the central meaning they have in the source language. Depending on the semantic characteristics of Greek loan words in the Rhodopi vernaculars, three main groups can be differentiated: a) words where no change in meaning has occurred, b) words that have acquired new meaning, and c) new words that are derivatives of lexemes from the former two groups. The study also traces penetration routes of Greek words in the Rhodopi vernaculars. The frequency of use of loan words is analysed in a diachronic aspect.

Key words: Bulgarian language, Rhodopi dialects, Greek language, Greek loan words, lexico-semantic peculiarities

Родопските диалекти са част от рупските говори. Самите рупски говори спадат към източните български говори и се делят на три големи подгрупи: *източни рупски* (в Странджа и Тракия), *родопски* (в Родопите) и *западни рупски* (Разложко, Гоцеделчевско, Серско, Драмско и Солунско).

Родопските говори са съхранили в себе си голям брой архаични черти, характерни за старобългарския език. Може би това е и една от основните причини те да бъдат обект на изследване от

множество български езиковеди. Сред тях са Александър Теодоров-Балан, Любомир Милетич, Беньо Цонев, Стефан Младенов, Стойко Стойков, Стайко Кабасанов, Тодор Бояджиев, Максим Младенов и др.

Гръцките заемки в българския език представляват немалка част от общия брой на всички чужди думи в него. В някои от диалектите количеството на гръцките думи в сравнение с останалите чужди лексеми е по-голямо поради близостта на тези говори с гръцките, а също и заради историческите и културните процеси, които са протичали по нашите земи в миналото. Изследването ни има за цел да систематизира, класифицира и анализира гръцките думи в родопските говори в лексикално-семантичен план, като се обхване възможно най-широк географски ареал. Основният метод на изследване, който използваме, е синхронно-съпоставителният анализ.

Емпиричният материал, използван в тази статия, е почерпан от известния *Родопски речник* на Тодор Стойчев, издаден през 1965 г., и от двете допълнения към речника от 1970 г. и от 1983 г. (Стойчев 1965; Стойчев 1970; Стойчев 1983). Също така изследването ни е базирано до известна степен и на лексикалния материал, представен в някои от научните разработки на Стайко Кабасанов (Кабасанов 1956: 69–88; Кабасанов 1963: 98–102), Петър Скорчев (Скорчев 1943а: 241–248; Скорчев 1943б: 333–340; Скорчев 1943в: 399–405), Емил Субашиев (Субашиев 1965: 262–268), Мария Филипова-Байрова (Филипова-Байрова 1973: 279–284), Елена Каневска-Николова (Каневска-Николова 2001: 156–197; Каневска-Николова 2010: 82–166), Елена Меракова (Меракова 2002: 19–66).

Друга част от емпиричния материал е открита и от непосредствените ни наблюдения върху говора на село Момчиловци, Смолянско, а също и след многобройни разговори и анкети, проведени с нашите информатори, които са носители предимно на централнородопския говор (смолянския говор).

При немалка част от гръцките думи, навлезли в родопските говори, са настъпили промени в семантиката. Има и заемки, които са запазили основното значение, което притежава думата в езика източник. В зависимост от характеристиките в семантиката на гръцките думи в родопските говори можем да обособим три основни групи.

Първата и най-голяма група е съставена от думи без промяна в значението, т.е. основното значение в български език съвпада с основното значение на лексемата в гръцки език, напр. **авлия** ‘градина’ от гръцкото η αυλή, **алёвро** ‘брашно’ от гръцкото το αλεύρι, **афкельво** ‘маслосвет’ от гр. το ευχέλαιο, **ахель** ‘змиорка’ от гр. το αχέλ, **маналь** ‘голям свещник’ от гр. το μανουάλι, **кòлюву** ‘варено жито за помен’ < τα κόλλυβα и много други.

Втората група е образувана от думи, които са развили ново значение, различно от значението (значенията) на лексемата в гръцки език. Много често променената семантика се изразява в добиването на преносно значение. Тази група е по-малка по обем от предходната. Интересна е съпоставката в семантиката на гръцката дума и заетата в родопските говори лексема, този процес проследяваме в следващите примери: **пйрго** ‘малка камбанария’ от гр. ο πύργος ‘кула, замък’, **трага** ‘лоша миризма’ от гр. η τράγεια ‘кожа от коза, миризма на коза’, **фòртума** ‘дълго и дебело въже’ от гр. το φορτώμα ‘товарене, натоварване, товар, бreme’ и др.

Третата група е съставена от думи, които са развили ново значение и същевременно нямат пълно съответствие в семантичен план с гръцка лексема. Тук попадат производни словоформи, водещи началото си не директно от някоя гръцка дума, а от друга гръцка заемка, т.е. представителите на тази лексико-семантична група произлизат от думи, попадащи в **група I** и в **група II**. Някои от лексемите, които влизат в тази група, са глаголт **друмòвам** ‘пътувам’, съществителното име **рòздрум** ‘кръстопът’ < друм ‘път’ < ο δρόμος ‘път’, **трймерам** и **тримèря** ‘храня се по веднъж на три дни през първата седмица на Сирни Заговезни’ < τριήμερο ‘три дни, триденевка’ и др.

Както споменахме вече, най-много заемки попадат в първата от трите групи. Тя е и най-разнообразна от гледна точка на това какви части на речта представляват гърцизмите в нея – най-силно засвидетелствани са съществителните имена, глаголите, по-слабо представени са прилагателните имена, срещат се също така наречия, частици и съюзи. Във втора група преобладават отново съществителните имена и глаголите, има няколко прилагателни имена и едва едно наречие. В трета група попадат съществителни имена, глаголи, малко на брой прилагателни имена и също едно наречие.

За разлика от това в словообразователно отношение в група III откриваме голямо многообразие при набора от морфеми, с които се формират новите производни думи:

- наставките *-овам, -исвам, -есвам, -ясвам, -увам, -евам, с* които се образуват глаголите, напр. *друмòвам, киндй̀свам, кокалèsвам (са), понтя̀свам, накòрдúвам, укаматнèвам;*

- наставките *-ица, -ар/-арка, -ина/-ино, -ник, -ин, -аи, -чек, -оч(е), -ок* за формиране на съществителни имена, напр. *вапц̀арница, калезм̀ар, калезм̀арка, каматнѝна (каматнѝно), кардй̀льник, пат̀атник, маранг̀озин, синурд̀аи, фильдж̀анчек, спилòк (спилòче);*

- представките *с-, раз-/рас-, на-,* с които се образуват нови съществителни имена и глаголи като *с̀диплям, накòрдвам, р̀аздрум, рас̀праматòсвам* и др.

Освен с разнообразието от словообразователни елементи, представени в нея, **група III** привлича вниманието с интересни неологизми, които почти не се срещат в другите български диалекти. Производните думи и значенията, които те са развили, според нас могат да бъдат отправна точка в разгадаването на родопсихологията, светоусещането и отношението към заобикалящия свят на родопчаните. Умалителността и типичните за родопските говори наставки, чрез които тя се изразява, са добре представени в **група III** – *пап̀учкове, спилòче, фильдж̀анчек* и пр.

Що се отнася до попълването на групите с нови лексеми, смятаме, че в първа група влизат все по-малко нови представители, а същевременно с това голяма част от думите постепенно попадат сред архаизираната родопска лексика – словоформите се употребяват рядко в речта на най-възрастното поколение родопчани и още по-малко в говора на младите. Втора и най-вече трета група допускат нови лексеми в състава си – с богатия набор от наставки и представки лесно се образуват неологизми и се приспособяват към родопските говори в зависимост от нуждата за създаване на нова дума.

В хронологичен аспект твърдим, че отново **група I** противостои на **II** и **III** – думите, които я съставят, съществуват по-отдавна в родопските говори. Към това заключение ни насочват семантичните особености на заемките. Родопските думи с еднакво или много близко значение с гръцките думи (**група I**) съставят най-ранния пласт от

зает лексикален фонд, немалка част от тях дори вече се припознават като думи от домашен произход (*пòрта, скàла, друм, патàто, агъèзмò/агъèзмò* и др.). Основното значение при преминаването на лексемите от гръцки в български език се е запазило, което според нас е знак за стабилност, устойчивост и старинност на тези думи, докато на противоположната страна представителите на **група II** и **III** развиват нови преносни значения, образуват неологизми чрез наставки и представки и по този начин се отдалечават от гръцката дума първоизточник. За да се образува ново значение или нова дума, трябва да има основа, от която да започне процесът на това трансформиране. Точно тази основа (представителите на **група I**) е формирана от най-старите заемки в родопските говори. Според своето специфично значение и сфера на употреба заемките от **група I** могат да бъдат подредени в следните подгрупи:

1.1. думи, свързани с **църковно-религиозната терминология**: *агъèзмò, анàтема, афкèльво, дидàскувам, испирнò, кандìл, кòлюву, ливан, манàль* и др.;

1.2. думи, свързани с **обреди и обичаи**: *вàло, ёксам, калèsвам, кàлезма, ма̀герам, магъòсвам, прѝкя, кòлюву, скалèsвам, хартизмò*; (тази подгрупа е семантично свързана с предходната, поради тази причина някои от лексемите намират място едновременно и в двете);

1.3. думи, които назовават действия или предмети, свързани със **занаятчийството**: *вàпсвам, ганòсвам, кадрòсвам, кендìсвам, керамидьò, лìма, марангòз, мистрия, панакодà, плàня, рокан, танàли* и др.;

1.4. думи, използвани в **търговската терминология**: *кердòсвам, палàнза, прагматàр, праматъò* и др.;

1.5. думи, свързани с **медицината и анатомията** на човека: *молèпсвам, окуфя̀свам, охтикя̀свам, пòнта, сплìна, кашидà, кòкаль, кùлав, нехтя̀, фу̀шка* и др.;

1.6. думи, назоваващи **предмети от бита, покъщнина, части от дома, инструменти за къщна или земеделска работа**: *авлìя, врис, гаванка, дикèль, дилàф, долан, каванòс, калистìрка, кангàлька, карèкла, кòпань, кривàть, ламба, лепидà, мусàндра, паратìр, пристъò, пунгя̀, рудань, саку̀ль, скàла, соба, спìрто, фильджан*;

1.7. думи, назоваващи **дрехи или части от дрехи**: *варкозунъ, калчюне, кумбѣ, папѹце, папѹця, фѹста, фустанъ*;

1.8. думи, назоваващи **растения, плодове на растения** и пр.: *карпѹза, кукурѹйашка, лѹхана, мѹгдаль, папѹнъ, прѹса, трафѹйлъ, цвеклѹ* и др.;

1.9. думи, назоваващи **животни**: *ахѣль, ахтипѹтъ, бѹрбунъ, кефѹл* и др.¹;

1.10. думи, назоваващи **храна, напитки и продукти**: *агѹртъ/ угѹртъ, алѣвро, кофѣто, лангер, плакѣнда, фѹла*;

1.11. думи, назоваващи **природни явления, образувания** и под.: *бѹра, валта, клисѹра, фартѹна* и др.;

1.12. думи, назоваващи **място**: *друм, кафенѹд, сѹнур* и др.

Семантичните полета на така обособените подгрупи² според нас потвърждава тезата ни, че заемките от **група I** са по-стари в

¹ Ст. Кабасанов посочва като думи от гръцки произход съществителните, с които се именуват различни видове риби в говора на с. Момчиловци, което е известно и с това, че рибарството и риболовството в Бяло море са били изключително популярен поминък сред мъжете в не толкова далечното минало (за това свидетелства и К. Канев в едно от най-сполучливите изследвания в родното краезнание – *Миналото на село Момчиловци, Смолянско*, вж. Канев 1975: 524–548). Примерите, които диалектологът привежда, са: *кефѹл, ахѣль, каламѹшки, фрици, кѹца, борбуне, ахтипѹтъ* (Кабасанов 1956: 68). След наша анкета, проведена сред част от по-младото и средното поколение момчиловци, които се занимават непрофесионално, но с голяма отдаденост с риболов, се оказва, че от тези думи с жива употреба днес са единствено *ахѣль* и *кефѹл*. Последната дума е добила общобългарска употреба. Останалите не само че не се употребяват, а дори са с непознати значения за анкетираните. Изключение прави, разбира се, съществителното име *ахтипѹтъ*, което препраща към навлязлата в книжовния език дума *октопод*.

² В сравнение с разгърнатата лексико-семантична класификация на гръцките заемки в съвременния български език, представена от М. Филипова-Байрова (Филипова-Байрова 1969: 16–20), прави впечатление, че липсват няколко групи. Това са „дворцова, правна и административна лексика“, „военна лексика“, „наименования на музикални инструменти, танци, хора и под.“. Останалите групи и подгрупи, описани подробно от М. Филипова-Байрова, са представени в голяма или по-малка степен в родопските говори. Предвид нашата класификация и емпиричния материал, който издирихме за

сравнение с тези от **група II и III**, които са претърпели развитие в семантично, а също и в граматическо отношение. Ако синтезираме подгрупите до по-обобщени семантични полета, тогава ще открием първо равнище, в което попада **лексика, свързана с религията** (подгрупа 1.1. и 1.2.) и второ – попълнено с **лексика, свързана с бита** на родопчаните – занаятите, земеделието, поминъка на хората като цяло, названия на предмети от бита и заобикалящия ги свят (останалите 10 подгрупи). Известно е, че сред най-старите гръцки заемки в българския език преобладават тези от църковно-религиозната терминология. А постоянният контакт между разноезичното население, живяло в дълги периоди от време в рамките на една обща държава (било то Източната Римска империя, България или Османската империя), е довел до взаимопроникване на лексиката, свързана с бита (традициите, обичаите, семейството и родово-семеините връзки и отношения, дома и т.н.) и поминъка на това население, който се е състоял най-вече в животновъдство, пастирство, земеделие, занаятчийство, търговия и други основни дейности, които са свързани с живота на хората в една обща културна и икономическа среда. На противоположната страна – почти всички думи, попълващи лексико-семантичните **групи II и III**, не са свързани с църковната терминология, няма и много лексеми, които се отнасят към занаятчийската, търговската и пр. терминология. Като цяло повечето думи са свързани с битовата лексика, а общото между най-голямата част от тях е, че изразяват някаква оценъчност, показват отношение към човек, към действие, към предмет.

Допускаме, че най-старите и рано възприети гърцизми са тези, свързани конкретно с църковно-религиозната терминология (с церемониала, обредите, вярванията) като *агъ̀ез̀м̀о̀*, *ад̀им̀о̀*, *ак̀атис̀(т̀)*, *ан̀а̀тѐма̀*, *ар̀тѝко̀*, *а̀ф̀к̀ѐл̀ь̀во̀*, *дѝда̀ску̀вам̀*, *дѝску̀с̀*, *ел̀ей̀*, *зо̀гра̀ф̀ис̀вам̀*, *зо̀гра̀ф̀ис̀у̀вам̀*, *ик̀ос̀*, *ип̀сѝмо̀*, *ис̀пир̀н̀о̀*, *кан̀д̀ил̀(о̀)*, *к̀д̀лю̀ву̀*, *ма̀гер̀*, *ма̀гер̀ѝца̀*, *ма̀на̀ль̀*, *на̀фо̀ра̀*, *па̀тра̀хил̀ь̀*, *пен̀дѝх̀ар̀о̀*, *п̀ир̀го̀*, *п̀ит̀ро̀п̀/п̀ит̀ро̀пка̀*, *прос̀ф̀о̀ра̀*, *прос̀ф̀о̀р̀ник̀*, *трѝмѐрам̀*, *трѝмѐро̀*,

изследването, смятаме, че в това разпределение на 3 големи лексико-семантични групи и по-малки подгрупи гръцките заемки в родопските говори са представени най-ясно от гледна точка на своята компактност, еднородност и семантична свързаност.

тримѐра. Те са семантично устойчиви, не развиват нови значения, а също така от тях не се формират нови производни думи (изключение прави само съществителното име *кандѝл(о)*, от което са се образували глаголите *кандѝлкам са*, *кандѝлѝвам са*). Това е свързано на първо място със сакралността на повечето от тези словоформи, също и с консервативността у родопските християни (и в родопчаните като цяло), която се изразява в тяхната богобоязливост и в смиреното и всеотдайно следване на вековни религиозни традиции и обичаи.

Основният извод, до който достигаме, е, че най-устойчивите гръцки заемки от семантична гледна точка са най-рано проникналите в диалекта лексеми, свързани с църковно-религиозната терминология и с църковния церемониал като цяло и с бита на родопчаните (занаятите, земеделието, поминъка на хората, названия на предмети от бита и заобикалящия ги свят). Във връзка с честотата на употреба на гръцизмите в диахронен аспект смятаме, че тя намалява заради екстралингвистичните фактори като промените в културен и икономически план, които настъпват в Родопите, а също и в останалите части на България през последните десетилетия.

БИБЛИОГРАФИЯ

Кабасанов 1956: Кабасанов, Ст. Говорът на с. Момчиловци, Смолянско. – В: Известия на Института за български език. Кн. 4. София: Издание на БАН. // **Kabasanov, St.** Govorat na s. Momchilovtsi, Smolyansko. – V: Izvestiya na Instituta za balgarski ezik. Kn. 4. Sofiya: Izdanie na BAN.

Кабасанов 1963: Кабасанов, Ст. Един старинен български говор (Тихомирският говор). София: Издателство на БАН. // **Kabasanov, St.** Edin starinen balgarski govor (Tihomirskiyat govor). Sofiya: Izdatelstvo na BAN.

Канев 1975: Канев, К. Миналото на село Момчиловци, Смолянско. София: Издателство на Отечествения фронт. // **Kanev, K.** Minaloto na selo Momchilovtsi, Smolyansko. Sofiya: Izdatelstvo na Otechestveniya front.

Каневска-Николова 2001: Каневска-Николова, Ел. Говорът на село Момчиловци, Смолянско – половин век по-късно. София: Международно социолингвистическо дружество. // **Kanevska-Nikolova, El.** Govorat na selo Momchilovtsi, Smolyansko – polovin vek po-kasno. Sofiya: Mezhdunarodno sotsiolingvisticheskо družhestvo.

Каневска-Николова 2010: Каневска-Николова, Ел. За балканизмите и ориентализмите в говора на с. Момчиловци, Смолянско. – В: Юбилеен

сборник на Филологическия факултет при ЮЗУ. Том 2. По повод 75-годишнината на проф. д-р Иван Юстинианов Кочев. Благоевград. // **Kanevska-Nikolova, El.** Za balkanizmitе i orientalizmitе v govora na s. Momchilovtsi, Smolyansko. – V: Yubileen sbornik na Filologicheskiya fakultet pri YUZU. Tom 2. Po povod 75-godishninata na prof. d-r Ivan Yustinianov Kochev. Bлагоевград.

Меракова 2002: Меракова, Ел. Умалителността в родопските говори. Смолян. // **Merakova, El.** Umalitelnosta v rodopskite govori. Smolyan.

Скорчев 1943а: Скорчев, П. Д. Гръцката дума в нашия народен говор. – В: Българска мисъл. Год. XVIII. Кн. I. София. // **Skorchev, P. D.** Gratskata дума v nashiya naroden говор. – V: Balgarska misal. God. XVIII. Kn. I. Sofiya.

Скорчев 1943б: Скорчев, П. Д. Гръцката дума в нашата църква. – В: Българска мисъл. Год. XVIII. Кн. I. София. // **Skorchev, P. D.** Gratskata дума v nashata tsarkva. – V: Balgarska misal. God. XVIII. Kn. I. Sofiya.

Скорчев 1943в: Скорчев, П. Д. Гръцки глаголи и названия в нашия домашен говор. – В: Българска мисъл. Год. XVIII. Кн. I. София. // **Skorchev, P. D.** Gratski glagoli i nazvaniya v nashiya domashen говор. – V: Balgarska misal. God. XVIII. Kn. I. Sofiya.

Стойчев 1965: Стойчев, Т. Родопски речник. – В: Българска диалектология. Проучвания и материали. Кн. 2. София. // **Stoychev, T.** Rodopski rechnik. – V: Balgarska dialektologiya. Prouchvaniya i materiali. Kn. 2. Sofiya.

Стойчев 1970: Стойчев, Т. Родопски речник. Допълнение. – В: Българска диалектология. Проучвания и материали. Кн. 5. София. // **Stoychev, T.** Rodopski rechnik. Dopolnenie. – V: Balgarska dialektologiya. Prouchvaniya i materiali. Kn. 5. Sofiya.

Стойчев 1983: Стойчев, Т. Родопски речник. Второ допълнение. – В: Родопски сборник. Кн. V. София. // **Stoychev, T.** Rodopski rechnik. Vtoro dopolnenie. – V: Rodopski sbornik. Kn. V. Sofiya.

Субашиев 1965: Субашиев, Ем. Речник на диалектни думи от Смолян. – В: Родопски сборник. Т. 1. София: БАН. // **Subashiev, Em.** Rechnik na dialektni dumi ot Smolyan. – V: Rodopski sbornik. T. 1. Sofiya: BAN.

Филипова-Байрова 1969: Филипова-Байрова, М. Гръцки заемки в съвременния български език. София: Издателство на БАН. // **Filipova-Bayrova, M.** Gratski zaemki v savremenniya balgarski ezik. Sofiya: Izdatelstvo na BAN.

Филипова-Байрова 1973: Филипова-Байрова, М. За някои редки и остарели думи от гръцки произход в български език. – В: Славистичен сборник. София: Издателство на БАН. // **Filipova-Bayrova, M.** Za nyakoi redki i ostareli dumi ot gratski proizvod v balgarski ezik. – V: Slavistichen sbornik. Sofiya: Izdatelstvo na BAN.